

budizam — religija azije

— istorija budizma kao religije —

dušan pajin

Prolog

U VI veku pre naše ere u državi Šakja življao je mlad plemić po imenu Sidhartha Gotama. Njegov otac, plašeći se da se ne ispuni proročanstvo dato u vreme Sidharthinog rođenja (da će ovaj napustiti porodicu i postati asketa) naredio je da se od Sidharthe kriju ružne strane života. Tako štićen i odrastajući u neznanju, Sidhartha je bio duboko potresen kada je u nekoliko prilika iznenada bio suočen sa strašnim činjenicama života: bolešću, starošću i smrću.

Jedne noći, probudivši se nenadano kao čovek čija je kuća u plamenu, iskrao se i uzjahavši konja napustio ženu i malog sina. Imao je tada 29 godina.

Narednih šest godina išao je od učitelja do učitelja tražeći odgovor na pitanja koja su ga mučila, upražnjavajući tapas (askezu), dok nije zaključio da tim putem neće ništa razrešiti. Tako je stigao i do Bodhgaje na obali reke Nairanjane. Seo je ispod smokvinog drveta i počeo da meditira, odlučivši da tu ostane dok ne postigne prosvetljenje. Posle sedam nedelja, u noći punog meseca u maju, veli priča, Sidhartha je sagledao svoje prethodne živote i postigao prosvetljenje. Narednih 45 godina je govorio ljudima o svom uvidu i postao poznat kao Buda (probudeni).

Tokom narednih vekova i milenijuma budizam se proširio i na ostale zemlje Azije, istočno i severno od Indije. Na Šri Lanku prenet je još u III veku pre n. e. Prvi budistički misionari stižu u Kinu tokom II veka naše ere, a iz Kine u Japan prelaze u VI veku. Od V veka nadalje budizam se širi i u zemljama jugoistočne Azije: Burmi, Tajlandu, Kampučiji, Laosu i Vijetnamu, sve do Jave. U Tibet budisti stižu u VIII veku, a nekoliko vekova kasnije se budizam širi u Mongoliju i delove centralne Azije. U nekima od tih zemalja on potiskuje narodne religije i kultove magijsko-šamanističkog karaktera, uključujući katkad u sebe deo običaja i funkcija koje su ovi kultovi negovali, a lokalne pratnike pretvara u svoje datume. U drugim zemljama, kao što su npr. Kina i Japan, koje su već imale određene religijske tradicije, ustanovljuju se kao paralelna; druga religija, ponekad u koegzistenciji, a ponekad u sukobu s njima. Iako svuda dobija nacionalnu boju i jezik i prilagođava se, kroz određeni proces asimilacije, zatečenim običajima i prilikama — sve do muslimanskih osvajanja, tokom XI i XII veka, kada je zatrt i ugašen u Indiji — Indija važi kao zemlja-matica budizma, mesto hodočašća i polazne inspiracije.

Na taj način budizam je bio važan faktor i posrednik kulturne razmene i jedinstva tog dela Azije, jer je nadilazio političke i državne granice. Ustrojstvo budizma kao religije i organizacija budističkog reda nisu bili onog tipa kao organizacija hrišćanske zapadne i istočne crkve, sa centralizovanim ustrojstvom i jedinstvenim poglavarima. Čak i kad je budizam bio jedina religija neke zajednice ili državna religija, budistički red se nije smatrao posrednikom vlasti, nije krunisao vladare, »vlast nije dolazila od Boga«, jer u prvih 500 godina u budizmu i nije bilo božanstva, a kasnije, kad je Buda obogotvoren, njegovi zastupnici na Zemlji nisu delegirali (političku) vlast. Izuzetak od ovoga, ali u drugom smislu, bio je Tibet sa svojom teokratijom, koja je objedinjavala i političku vlast i religijsku nadležnost. Pored toga, u procesu širenja budizma, budistički apostoli i misionari nisu bili prethodnica vojnika i vladodržaca, u tom smislu što bi širenje budizma u novoj sredini značilo potpadanje pod vlast zemlje-matrice.

Za razliku od hrišćanstva, gde je pokršćavanje bilo prethodnica političke ili vojne vlasti, i za razliku od islama, koji je na dato područje stupao tek onda kada je ovo bilo vojnički osvojeno, budizam se izvan Indije širio nezavisno od ovih faktora. U određenim situacijama, budizam se javljao kao politički i državotvorni integrativni faktor, ali tek naknadno, kad je politička dominacija već postojala, kao na primer, u Ašokinom carstvu u Indiji, kad je budizam postao državna religija. Međutim, ni tada ostale zatečene religije i pokreti nisu dobijali »nevernički status«, što je u hrišćanskim i islamskim zemljama značilo progon. U svom nastupanju u različitim sredinama budizam nije ostajao po strani od političkih borbi za vlast i prevlast, ali se nije militarizovao, niti je davao blagoslov vojskama i vojničkom moralu. Izuzetak od toga je razvoj situacije u srednjovekovnom Japanu, gde su se tokom XI veka neke budističke sekte militarizovale, ili su, nešto kasnije, poslušile kao religijsko-etičko okrilje za moral profesionalnih vojnika — samuraja.

Uz ove opšte karakteristike treba imati u vidu i to da se, naporedo sa uobličjenjem budizma kao religije, razvijala i budistička filozofija, čiji su nosioci bili brojni talentovani pojedinci. Ova filozofija tvorila je jedan paralelan tok u odnosu na religijsku praksu, a često je bila dosta udaljena od ove, budući da nije bila u neposrednom odnosu sa idealima u dnevnim potrebama mase vernika, ili je čak bila suprotna onome u čemu se iscrpljivala i oko čega se usredsređivala religioznost.

Stoga, prikaz budističke filozofije predstavlja zasebnu stvar, a prikaz budizma kao religije, odnosno prikaz organizacije religijskog života u budizmu, jedva da dodiruje teme budističke filozofije.

Nastanak i razvoj budizma u Indiji

— Buda i njegovo vreme. Kada je oko 530. godine pre n. e. Gotama iz plemena Šakja, kasnije nazvan Buda (ili probudeni), u Parku jelena u Saranatu, blizu Benaresa, održao svoju prvu propoved, nije mogao slutiti da će taj događaj — kasnije nazvan »pokretanje točka dharma«, tj. budističkog učenja — doista označiti početak jednog kulturnog pokreta i jedne religije, koji će u narednih 2500 godina daleko premašiti granice njegove zajednice i njegove polazne namere. Ovo utoliko pre što Buda i rani budizam nastupaju antireligiozno, tj. poriču vrednost zatečene religije zasnovane na vedskoj tradiciji, vedskim bogovima i ritualima, čiji su nosioci bili brahmani (vrhovna kasta indijskog društva, koja je imala monopol na vedsku učenost i sveštena zvanja). U tom osporavanju Buda nije nastupao kao propovednik neke nove, prave religije, nije tvrdio da govori u ime nekog novog, pravog boga, niti da je sin ili prorok tog boga, kao što će, kasnije, tvrditi osnivači drugih dveju velikih religija, Isus i Muhamed. On se pozivao na vlastiti uvid, čiji je autoritet lično saznanje. Tačne istorijske okolnosti tog uvida i saznanja više ne možemo ustanoviti, budući da se sva svedočanstva o Budinom učenju i njegovoj ličnoj povesti zasnivaju na mnogo kasnijim budističkim izvorima, u kojima je kazivanje o Budi i njegovom učenju dobilo zaokružen i doteran vid. Ali, i iz tih izvora je vidljivo da razvoj budizma u prvih nekoliko vekova nema karakteristike svojstvene religiji, osim ukoliko samo učenje o oslobođenju od bola ne smatramo religijskim. U svojoj prvoj propovedi, kako nam je prenose budistički izvori, Buda iznosi »četiri istine« kao plod svog pronicanja: (1) da je čovekov život prožet bolnošću, (2) da je uzrok tog bola sama žudnja za životom, prljanjanje za život i prljanjanje uz prestanak života, (3) da se ta žudnja i bolnost mogu dokončati i (4) da je put tog dokončanja osmostruk, a njegove najvažnije komponente: budistička etika, kultivisanje pažnje i mudrost. To je put ka nirvani kao utruću žudnje za životom, koja čoveka nosi u nova otelovljenja, nove reinkarnacije. Iako je odbacio mnogo toga iz indijske tradicije koja mu je prethodila, budizam je zadržao dve pretpostavke: prvo, *karma*, tj. uverenje da dobra dela prate dobre posledice, a rdava rdave, i drugo, *reinkarnaciju*, tj. uverenje da se čovek posle smrti ponovo rađa i otelovljuje u nekom drugom životu, u skladu sa vlastitom karmom. Po tom shvatanju, sadašnje otelovljenje je dobrim delom uslovljeno prethodnim životom, a naredno time kako čovek živi i šta čini u ovom životu. Postizanje *nirvane* je značilo prekidanje i obustavljanje ovog lanca umiranja i rađanja, prelazak u neko ne-stanje, s onu stranu života i smrti, koje će budistički mislioci u potonjim vekovima pokušavati da obrazlože. Pri tome, nirvana nije povezivana niti sa svetom bogova, niti sa nekim rajskim stanjem, i to polazno stanovište će se održati u budističkoj filozofiji, dok će kao popularni ideal, shvatljiv masama običnih vernika, budistička religija ponuditi rajsku egzistenciju, za čije postizanje će biti dovoljan život u vrlini, privrženost i vera u Buda, kao sada već obogotvoren lik, ili čak samo mehaničko ispunjavanje rituala ili molitvi, kasnije dovedeno do krajnosti u tibetanskom »molitvenim mlinoovima«. Umesto izgovaranja moćne izreke — mantrе »Om mani padme hum« — vernik bi okretao vrtešku na čijim je stranama mantra bila ispisana, desetinu ili stotinu puta, i tako umnožavao zaslugu i potencijalnu dobrobit vezanu za ponavljanje mantrе. Ovo je bio izum do kojega se došlo posle više od hiljadu godina istorije budizma.

U prvih nekoliko vekova svoje istorije, budizam je pružio duhovno okrilje jednoj od brojnih zajednica beskućnika. Većinu u budističkim redovima činili su ljudi potekli iz srednjih slojeva, koji su ili osiromašili, ili su se povlačili iz društvene podele rada. U to vreme budisti su bili samo članovi reda, kaluđeri, dok su laici bili samo opskrbljivači hranom. Budistički moral i učenje bili su ograničeni na članove reda. Ove prilike su se izmenile kada je indijski kralj Ašoka odlučio da načela budističke etike upotrebi za učvršćenje svoje države i vladavine.

— Ašokino carstvo i uobličjenje budizma kao religije. Posle osvajanja Aleksandra Makedonskog u Indiji, tokom IV veka pre n. e., Ašoka iz dinastije Maurja uspeo je da potisne Grke i da posle niza ratova i osvajanja manjih indijskih državnica uspostavi veliko carstvo u Indiji. Za razliku od mnogih vojskovođa i osvajača, on je umeo da se zaustavi i početkom III veka pre n. e. okrenuo se unutrašnjem uređenju, sa ciljem da stvori stabilnu državu blagostanja. On je i sam postao budista, a načela budističke etike proglasio je uzorom i temeljem društvenih odnosa. Položaj budističke zajednice (sanghe), kao marginalne grupe u opoziciji spram brahmanizma, sada se izmenio, utoliko što je ovaj trebalo da preuzme pozitivnu organizaciju društva i postane masovan, a to znači da se prilagodi zahtevima i potrebama najširih slojeva društva. Njima je malo značilo učenje o oslobođenju od bola u nirvani, a istovremeno nije im bilo moguće da učestvuju u praksi i zahtevima kaluđerskog reda. Njima je bila potrebna kompenzacija i uteha u tekućoj muci života, nagrada za vrlinu, obećanje lepšeg života na nebu, predmet i mesto kulta, divljenje nadzemaškom, božanstvo i spasitelj koji će ih izbaviti posredstvom same vere u njega. Budizam se uobličio kao religija kad je izašao u susret ovim zahtevima i preuzeo na sebe ulogu ranijih religija i magije. Buda je obogotvoren, a osnivaju se svetilišta — stupe — u kojima se čuvaju relikvije Bude, njegovi »zemni« ostaci, poput hostija hrišćanskih svetaca. U Ašokino vreme budizam se proširio i izvan granica njegovog carstva i same Indije, najpre na Šri Lanku, misijom koju je poslao sam Ašoka. Polovinom III veka pre n. e. održan je i III veliki budistički sabor u glavnom gradu Pataliputri, kad je i zapisan ceo budistički kanon Tipitaka, koji je do tada bio usmeno prenošen. U to vreme nazire se i razlaz koji će krajem stare ere nastupiti u budizmu između dve velike sekte (struje). Jedna će se vezati uz starije tekstove i učenja na jeziku paliju i nazivaće se *theravada* (učenje starijih), a druga će stvarati literaturu na sanskrtu i nazivaće se *mahajana* (veliki put). Mahajanisti će učenje theravade nazivati hinajana (uski put). Ne treba misliti da je religioznost došla do izražaja samo u mahajani — ona je već veoma prisutna i u theravadi, što se vidi iz palijskog kanona. Ritual i vera, koje je Buda odbacivao, sada ulaze u budizam pretvarajući ga u tipičnu religiju. U budizam ponovo prodiru ne samo stara vedska božanstva, nego i niz narodnih verovanja, kao i delovi animističke i magijske prakse. Istaknuti kaluđeri dobijaju svetački oreol i tipično religijski se poštuju.

— Mahajana i tantrizam. Mahajana budizam dobija puni zamah od II veka nadalje, naročito pod zaštitom kralja Kaniške, koji je u to vreme vladao severoistočnim delovima Indije (Kašmirom i severozapadnim Hindustanom).

U mahajana budizmu stvara se bogat panteon: svet bogova, polubožanskih bića. Uz samog Budu, deifikuju se i drugi likovi iz budističke tradicije i uobličuje se figura bodhisatve kao novi monaški ideal. Bodhisatva je biće u kome je otelovljeno načelo prosvetljenosti – čovek koji je nadišao uobičajena ljudska ograničenja. On ne odlazi u nepovratnu nirvanu, koju odlaže za neodređeno vreme – dok sva bića ne budu oslobođena – nego je u nekoj vrsti aktivnog nirvaničnog stanja. On je prosvetljen, ali ne prekida svoje reinkarniranje, vraća se u nova otelovljenja da bi pomogao drugim ljudima u životu i postizanju probuđenosti. On je istovremeno i »tamo i ovamo«, proniknuo je egzistenciju, ali se iz nje ne povlači. Postoje bodhisatve različitih ravni: oni koji su na nebesima i kojima se vernik obraća za pomoć – određenim izrekama, mantrama ili molitvama u ovoj ili onoj situaciji, kao hrišćanin svecima, i oni koji su na putu da bi postali bodhisatve, a glavna preokupacija im je širenje budizma, pomoć drugima i lično usavršavanje u vrlini i produbljivanju uvida. Institucija bodhisatve je svakako u velikoj meri bila zaslužna za širenje budizma, imajući u vidu da je prenošenje budističkog učenja (*dharma*) u nova područja bila jedna od najzaslužnijih radnji.

Istovremeno, bodhisatva posreduje ideju budinstva najširem krugu laika – on premošćuje jaz koji je ranije odvajao kaluđera – posvećenika od običnog budiste – laika. Prosvetljenje i oslobođenje, po ovom shvatanju, nisu u isključivoj zavisnosti od vlastitog napora i sposobnosti – mogu se steći i milošću jednog od buda ili uz pomoć bodhisatve, verom ili obožavanjem, a da bi se ovi prizivali, katkad se smatra da je dovoljno ponavljati izreku (mantru) koja ovu milost ili moć aktivira. Na primer, mantra »*On mani padme hum*« je mantra bodhisatve Avalokitešvare – njome se on priziva u pomoć da bi čoveka izbavio ili od određene nevolje, ili od bolnosti života uopšte. Najvažnije nebeske bodhisatve su: Avalokitešvara, nosilac vrline saosećanja, čiji je pogled okrenut nadole, prema zbijanjima i svetu; zatim mandušri koji uništava neznanje i pobuđuje uvid u istine budizma, simbolički predstavljen plamenim mačem; vašrapani koji svojim gromom, vadrom, uništava zlo; i maitreja koji se sprema da preuzme ulogu sledećeg bude, koji će tek doći i konačno izbaviti sva bića. U Maitreji je otelovljena veoma slična ideja kao u hrišćankom shvatanju drugog dolaska Hrista. U mahajanskom panteonu lik istorijskog Bude, Gotame Šakjamunija, utapa se u mnoštvu drugih likova – on je *tathagata*, tako – došavši i tako – otišavši, tj. neko ko je u datom vremenu i prostoru izneo ono što je večno i apsolutno. Ideja Bude i budinstva, tj. probuđenog i probuđenosti, u filozofskoj ravni je apsolutizovana, a u religijskoj se rasula na brojne likove nebeskih buda. Među njima najvažniji je Amitabha (koga u Kini i Japanu zovu Amida); on vernicima omogućuje rođenje posle fizičke smrti u zapadnom raju, ili »čistoj zemlji« Sukhavati i blaženi život. Pored njega važni su i pet tzv. dani-buda – koji su nosioci različitih funkcija u mahajanskom panteonu.

Potiskivanje theravade od strane mahajane nije značilo gašenje prve sekte nego podelu uticaja. Prva je bila vladajuća u južnoj Indiji i zemljama jugoistočne Azije, kuda je postepeno prodrla, a druga na severu Indije, potom u Tibetu, Kini i Japanu. Od IV veka nadalje situacija u budizmu postaje još složenija, jer ovaj biva zahvaćen tantrizmom. Tantrizam je bio širok kulturni pokret koji je zahvatio hinduizam, kao i budizam; uticao je na umetnost i književnost; on je, još u većoj meri nego mahajana, uključio vrednosti laičkog života u budizam; uticao je na umetnost i književnost; on je, još u

većoj meri nego mahajana, uključio vrednosti laičkog života u budizam; snagu, energiju, uživanje, ali sa njim su prodrli i elementi magijske prakse, lokalni kultovi, bogovi i demoni, sujeverje. Nirvana se sada ne određuje kao utrućenje, kao neodredivo ne-stanje, nego kao veliko blaženstvo ili ushićenje. Tantrički budizam još je više proširio i razudio budistički panteon. Nebeske bude dobijaju svoje božice, šakti, a uz dobrostiva božanstva uvode se lopaka, silovita božanstva koja otelovljuju razorne snage u čoveku i oko njega. Da bi se održalo jedinstvo učenja, opaka božanstva se shvataju kao drugojačije javljanje dobrotivih božanstava, a jedna i druga, u krajnjoj liniji, kao projekcije samog čoveka. Ali, to je već neka vrsta višeg učenja – za prosečnog vernika ova božanstva su istinske snage koje mogu uticati na njegovu sudbinu. Uz to idu i brojna druga bića iz popularne mitologije: vile, demoni, duhovi itd, koje tantrizam uključuje dajući im budističko tumačenje, tj. objašnjavajući ih kao projekcije čovekovih zasebnih poriva, energija i strasti. U to vreme dobija na značaju i poseban lik boginje zaštitnice, Tare, koja će, kasnije, u Tibetu i drugde, poprimiti karakteristike kulta bogorodice u hrišćanstvu. Tantrički rituali sprovedeni su u različitom stepenu složenosti, u zavisnosti od toga da li ih sprovodi za dnevne potrebe običan vernik ili upućeni posvećenik. Naime, mogli su se sastojati samo od moćnih izreka (mantri), ili uključivati korišćenje niza drugih pomoćnih sredstava: ikona, prinošenja simboličkih ponuda, simboličkih gestova (mudri), zvona, inkantacija, molitava, izgovaranja delova svetih tekstova. Svrha im je, najčešće, bila: etičko i duhovno pročišćenje, obezbeđenje zaštitničke uloge datog božanstva i dobrobiti za sebe i ostala bića. Složenija sredstva – kao meditacija i joga-tehnika – bila su, po pravilu, namenjena posvećenicima i kaluđerima.

Specifičnost tzv. levih sekti u tantrizmu bili su posebni rituali u kojima je korišćena kulturna gozba i seksualnost. Važna komponenta tantričke religioznosti bila je inicijacija, ili uvođenje u značenje složene simbolike, posebno stoga što je deo rituala bio tajan.

Budizam u Tibetu – lamaizam

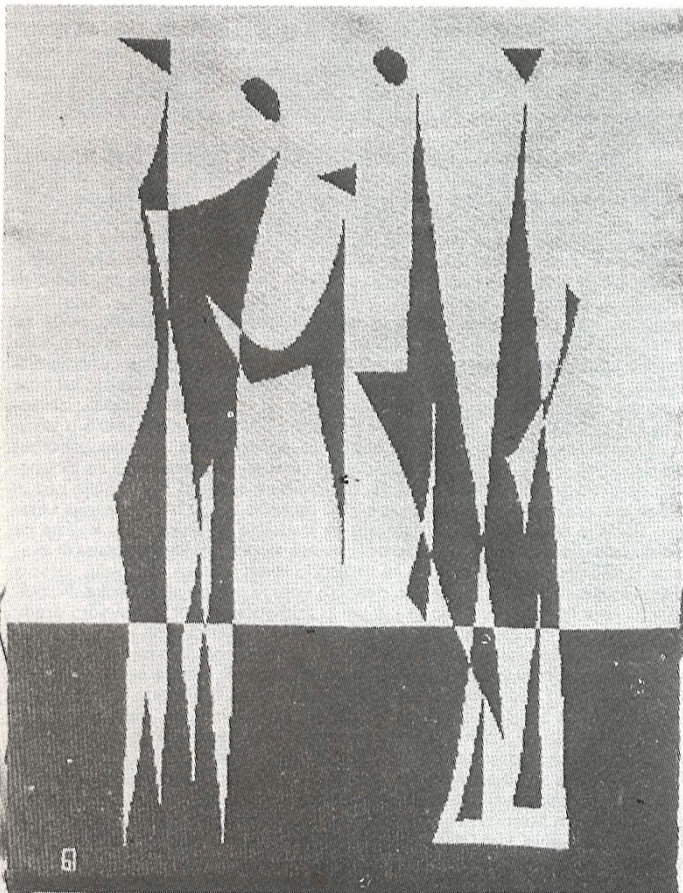
Začetnikom budizma u Tibetu smatra se Padma-sambhava, koji je došao iz Indije u VIII veku. Nisu jasne okolnosti pod kojima je vladajuća klasa u Tibetu odlučila da potisne staru religiju bon i uvede budizam. Bon je bila religija šamanističkog tipa, poštovali su se u njoj zmajevi, zmijski carevi i duhovi prirode, prinosele žrtve, katkad i ljudske. Borba za prevlast trajala je nekoliko vekova. Indijci koji su prenosili budizam u Tibet bili su najčešće predstavnici tantrizma; obično sekte koja je sebe nazivala vadžrajanom (»Dijamantski put«). Uz svoju polaznu baroknost, u procesu nastupanja u Tibetu budizam je uneo u sebe i niz lokalnih običaja i simbola. Zbog tih, samo njemu svojstvenih karakteristika, naziva se lamaizam. Reč »lama« označavala je u Tibetu poglavara manastira, ili vrhovnog kaluđera, ali se u upotrebljava i u širem smislu, kao oznaka za sve tibetanske kaluđere, ili sveštenike. Uz Indijca Šanta-rakšitu vezuje se ustanovljenje lamaističkog reda, kada je podignut i prvi manastir (u VIII v.).

U procesu asimilacije i prilagođavanja, lamaizam je preuzeo i deo demonologije iz religije bon, a jedna od važnijih funkcija mu je bila zaštita vernika od zlih duhova i demona. Sličnu situaciju u nastupanju budizma nalazimo i u zemljama jugoistočne Azije – budizam delom suzbija zatečeno sujeverje i demonologiju, a delom ih prihvata.

Na državnom planu lamaizam je dobio snažnu podršku kada je Tibet potpao pod mongolsku vlast u XIII veku. Kublaj-kan, u čijoj je službi bio i Marko Polo, zaključio je da bi lamaizam mogao biti pogodno sredstvo za učvršćenje jedinstva u njegovom carstvu. Tako se lamaizam proširio i na Mongoliju, delove srednje Azije i u Kinu.

U lamaizmu su stvorene tri sekte koje su se borile za prevlast. Izvršeno je i nekoliko reformi sa ciljem da se potisnu šamanistički elementi i uvede stroža manastirska disciplina. Najznačajniji reformator bio je Con-kha-pa u XV v. U svojoj sekti Ge-lug-pa, tzv. sekta »žutih kapa«, u je ponovo uveo celibat za kaluđere i izbacio ekstatičko-magijske rituale. Druga uticajna sekta bila je Kar-gju-pa, sekta »crvenih kapa«, kojoj je pripadao i pesnik Milarepa, šire poznat izvan granica Tibeta. U XVII v. lami sekte Ge-lug-pa data je od strane Mongola titula »dalaj« (znači, »velik kao okean«), dok ga Tibetanci zovu Gjal-va rin-po-če. Tada je u dalaj-lami objedinjena duhovna i svetovna vlast. Prvi dalaj-lama izgradio je i veliku palatu-hram nazvanu Potala, na brdu kraj glavnog grada Lase, koja je kasnije dograđivana do sadašnje veličine. U to vreme uvedeno je i načelo nasleđivanja titule dalaj-lame putem reinkarnacije, što je jedinstven slučaj u svetu, iako je verovanje u reinkarnaciju bilo rašireno u svim budističkim zemljama. Iz reinkarnacije, u lamaizmu je izvedena ideja da se posle smrti dalaj-lama ponovo otelovljuje u nekom od dece rođene 49 dana posle njegove smrti. To je, naime, vreme koje, po »Tibetanskoj knjizi mrtvih« (*Bardo thödol*), treba da protekne između smrti i narednog otelovljenja (tj. rođenja). Posebna komisija je onda ispitivala prijavljene slučajeve dece rođene tog dana i na osnovu određenih testova i znakova odlučivala da li je u nekom od njih doista otelovljen pokojni lama. Pošto je kao moguće područje dolazila u obzir velika teritorija, ponekad je traganje za novim otelovljenjem lanimin trajalo i više godina, te bi novi lama bio već starije dete. Kad je jednom odlučeno, dete je prolazilo kroz višegodišnje školovanje i obuku da bi moglo da preuzme ulogu dalaj-lame. Iako je ova figura bila okružena velikim poštovanjem, neke lame bile su žrtve nasilne smrti. Druga važna figura u lamaizmu je taši-lama, koga Tibetanci zovu pančen-lama. On je ustanovljen u XVII veku, kad je peti dalaj-lama, svom učitelju, lami manastira Taši-lum-po, dao ovu titulu. U narednim vekovima u nadležnosti dalaj-lame su više bila državna pitanja, a pančen-lama se stario o regulisanju religioznog života. Nasleđivanje putem reinkarniranja prošireno je vremenom i na druge visoke lame; oni se nazivaju tulku.

Važnost lamaizma za budizam rasla je od XII v. nadalje, kad su, u vreme muslimanskih osvajanja u Indiji, budisti koji su preživeli bežali u Tibet i Kinu, a budizam u Indiji bio zatrven. Jedan od istorijskih paradoksa je što je vremenom budizam počeo da biva smatran neindijskom religijom, posebno što je hinduizam preuzeo ulogu indijske nacionalne religije. Mnogi tekstovi mahajanskog i tantričkog budizma, u originalu pisani na sanskrtu, sačuvali su se samo u tibetanskim prevodima. Ogroman kanon lamaizma ima dva dela:

Kan-đur i Tan-đur, a uobličen je u XIII veku. Prvi ima oko 100 tomova i sadrži prevode tekstova theravade, mahajane i tantrizma; drugi ima 225 tomova i sadrži prevode komentarske literature indijskih autora. Kasnije, tome su dodati i originalni tekstovi tibetanskih pisaca. Zbog izolovanosti, Tibet je dugo bio neka vrsta kulturnog rezervata i izazivao je radoznalost laika i istraživača; među njima, jedni su postavili temelje tibetologije, a druge su privlačili magija, čudesa i druge neobičnosti.

Lamaizam je dao niz doprinosa budističkoj jogi i meditaciji, a i ritualnoj religioznosti. Tibetanske mandale spadaju među najlepše slikarije svetske ikonografije. »Tibetanska knjiga mrtvih« nema pandana u svetskoj književnosti – analogije sa egipatskim tekstovima iz piramida su samo spoljašnje.

Osnovna svrha hramovskih rituala bilo je prizivanje određenih božanstava putem inkantacija, mantri i mudri (simboličkih pokreta), pred mandalama, ili kipovima božanstava, davanje simboličkih ponuda božanstvima (žrtvenih kolačića, pića, cveća), paljenje kandila i mirišljavih štapića. Božanstva bi davala blagoslov i zaštitu, poboljšavala izgled nekog poduhvata ili izlečenja. Popularna religioznost bila je vezana uz obožavanje svetaca i visokih lama. Lame su držale sva znanja: medicinu, astrologiju, magiju, opštu pismenost. Odnos laika prema manastiru i veri sastojao se u davanjima, kulučenju i hodočašćima. Zbog teških uslova života, manastiri su često predstavljali utočište, tako da je vremenom znatan deo aktivnog stanovništva zamonašen, što je stvaralo teškoće i zajednicu svodilo na prostu re-produkciju.

Budizam u Kini i Japanu

Kao i u drugim zemljama izvan Indije, budizam je u periodu od II do VI veka postepeno hvatao korena u Kini, uz povremene progone od strane konfucijanaca, kao vladajuće grupe. Njegovi nosioci su najpre bili indijski misionari, a zatim sami Kinezi. Sukobi koji su imali političke i društvene razloge, u etičkoj ravni kretali su oko pitanja na čemu treba da se zasniva opstanak pojedinca i njegov odnos prema društvu. Konfucijanci su isticali da je to osećaj dužnosti, pre nego nada u nagradu na nebu, ili strah od kazne u paklu, što je vezivano uz budistički moral.

Za razliku od Tibeta, tantrički budizam je u Kini imao manji uticaj; u Kini je bio predstavljen sektom čen-jen, a u Japanu sektom šingon. Glavnu reč imale su pojedine mahajanske sekte.

U Kini se budizam razilašao na nekoliko sekti. Dve najpoznatije bile su član i sekta »belog lotosa« ili »čiste zemlje«. Sekta čan (šire poznata pod nazivom »zen«, koji će dobiti u Japanu) – čijim osnivačem se smatra Indijac Bodhidharma (iz VI v.) – bila je vezana uz manastire i lutajuće kaluđere, budući da je stavljala naglasak na meditaciju. Neke struje unutar čana predstavljale su – poput sahadžija u Indiji – reakciju na zahteve učenosti, discipline, rituala i formalne pobožnosti, ističući spontanost, neposrednost, lični uvid, predaju i primanje učenja u susretu učitelja i učenika. One su u jednom periodu dosta uticale na likovne umetnosti i književnost u Kini i Japanu. Neki predstavnici čana preuzeli su niz vrednosti i stavova filozofije taoizma, stvarajući lični životni stil, izvan obrazaca religijskog života.

Jedna od novina u organizaciji manastirskog života koju je dao zen bilo je uvođenje rada kaluđera kao osnove privređivanja i održanja manastira, za razliku od Indije i Tibeta gde su se oslanjali na davanja okolnog stanovništva i prosjačenje hrane, kao jedno od disciplinskih (vinaja) pravila kaluđerskog života. To je uveo četvrti patrijarh čana (zena) Tao-šin, u VII veku.

Sekta čiste zemlje osnovana je u IV veku sa tipično religijskim učenjem o spasenju vezanom za Amitabhu, jednog od buda iz mahajanskog panteona. po tom učenju, moralnim životom, verom i pobožnošću vernik će zadobiti milost Amitabhe, te će posle smrti dospeti u rajsku zemlju Sukhavati, da bi na kraju vremena postigao nirvanu. Amitabhina naklonost i milosrđe pratiće ga i u ovom životu, ukoliko veruje i zaziva njegovo ime. U nizu crta ovaj kult se poklapao sa *bhakti* (tj. pobožnim) kultovima u hinduizmu i sličnim tendencijama u hrišćanstvu i islamu. Imao je preovlađujući uticaj u kineskom budizmu sve do naših dana, budući da je odgovarao najširim slojevima – uz male zahteve davao je najprivlačnija obećanja.

Važnu ulogu imao je i kult bodhisatve, ili boginje Kuan-jin, kako je u Kini nazivan indijski bodhisatva Avalokitešvara. Najpre predstavljen kao muški lik, Kuan-jin ubrzo postaje – kao Tara u Tibetu – boginja milosrđa, zaštitnica žena i dece, te širom Kine niču hramovi vezani za nju.

Za prosečnog vernika u Kini religioznost je bila, pre svega, vezana uz stari kult predaka, a često je zajmila i obraćala se u različitim prilikama: konfucijanskoj etici dužnosti, budističkoj veri u onostrani život i taoističkoj magiji i proricanju. To je, delom, bila posledica odsustva centralizovanog autoriteta i čvrste monaško-ckrvene organizacije na nacionalnoj osnovi, kakve nalazimo u zapadnim religijama, kao što su hrišćanstvo i islam.

Prodor budizma u Japan, od VI veka nadalje, potisnuo je uticaj starije religije šintoizma, koja će za nekih hiljadu narednih godina imati drugorazredno mesto. I u Japanu novina budizma bila je u obećanju onostranog garanta u dobru i zlu i mogućnost izbavljanja u rajskoj čistoj zemlji, ili oslobođenje u nirvani. Glavne sekte kineskog budizma prenete su sa nekoliko vekova zakašnjenja u Japan. Uticaj žena bio je sličan kao u Kini, dok je sekta džodo-šinšu učila o izbavljenju posredstvom vere u budu Amidu, često samo uz dnevno izgovaranje mantrе-molitve: »Namu Amida bucu« (»U ime Amide«). Ova sekta je jedina od budističkih odbacila instituciju zaređenja za kaluđera. Njeni sveštenici su se ženili, a odoru bi nosili samo u vreme službe. Sekta ničiren, osnovana u XIII veku, javlja se kao reakcija na ove tendencije, ističe vraćanje izvornom, strožem budizmu i pokušava da poveže meditativnu praksu kaluđera-posvećenika sa religijskom praksom laika. Budizam je u Japanu do danas ostao živa religija.

U Koreju i Vijetnam budizam je stigao posredstvom Kine, u ranom srednjem veku, u vreme kineske vladavine.

Budizam u jugoistočnoj Aziji

Šri Lanka je prva zemlja u koju je budizam prenet izvan granica Indije, u III v. pre n.e., za vreme kralja Tise. Vodeća sekta mahavihara pripadala je theravadskoj tradiciji, a ova struja ostala je dominantna do danas. Religijski ži-

vot se odvijao u manastirima (vihara-ma), koji su bili i staništa kaluđera (bhikhua) i svetišta za vernike, dok su relikvije smeštene u posebne građevine (dagaba). Od IV veka nadalje tome se dodaje i zasebna zgrada sa kipovima i ikonama, a jedno od središnjih mesta u tom sklopu zauzimalo je smokvino drvo; ono je simbolički predstavljalo drvo ispod kojega je Buda postigao prosvetljenje. Uz budističke običaje, kao što je davanje hrane za dnevne potrebe kaluđera, u popularnoj religiji održali su se i neki stariji običaji i praksa, kao što je ritualno izlečenje, vidovi magije, astrologija, pevanje sutri da bi se otklonio uticaj ili isterali zli duši i demoni. Kao i u drugim budističkim zemljama, postoje i periodični festivali, svečanosti i procesije, vezani za značajne datume u budizmu. Najznačajniji praznik je *vesak*, kojim se istovremeno obeležavaju tri velika događaja u životu Bude: njegov odlazak u beskućnički život, prosvetljenje i ulazak u parinirvanu (tj. smrt, u fizičkom smislu). Drugi po važnosti je praznik *perahara*, kada se u procesiji nose Budine relikvije.

U Burmi je od V do XI veka na smenu jačao čas uticaj theravade, a čas mahajane, da bi potom prva postala preovlađujuća forma budizma. I u Burmi je budizam prvio kompromise sa starijim, lokalnim kultovima i praksom magije i saobraćanja sa duhovima prirode. Kao i u Šri Lanki, i ovde je budizam ostao državna religija do danas. U Burmi i drugim zemljama jugoistočne Azije sačuvala su se velika dela budističke arhitekture, od kojih su neka mesta hodočašća. U Burmi su to nekoliko džinovskih pagoda sa kupolama prekrivenim zlatnim listićima, koje su, tokom vekova, prilagali kraljevi i obični vernici kao simbolične zaloge. U Burmi je najpoznatija skupina pagoda koje predstavljaju mali grad, u Paganu.

U Tajlandu stanovništvo je skoro isključivo budističke veroispovesti: U XIV veku, uspostavljanjem Thajskog kraljevstva, theravada budizam postaje vladajuća religija. U to vreme nastaje i prvi tekst na jeziku thaj, koji sadrži budističku kosmologiju i eshatologiju, opise neba i pakla. Kraj grada Nakorn Pathom podignuta je u srednjem veku najveća budistička stupa, visine 127 metara. U ovim zemljama manastiri su dugo bili centri pismenosti, koji su davali osnovno obrazovanje širokom krugu ljudi i po tradiciji u njima je mali broj nepismenih. U seoskim područjima kaluđeri su dugo preuzimali i uloge lekara i sudija u manjim sporovima.

U Kambudžiji je do XIV veka postojala koegzistencija hinduizma i budizma. U XII veku izgrađena su dva velika hramovska kompleksa, Angkor-Vat i Angkor-Thom, koji predstavljaju sjajne spomenike hramovske arhitekture i skulpture. U XIV veku theravada budizam postaje vladajuća religija u Kambudžiji i Laosu, gde se do danas održao.

Budizam je dospao do Indonezije u V veku, najpre na Javu. Sve dok nije nestao, dolaskom muslimana u XIV veku, vladajući oblik je bio mahajana budizam, a potom i tantrizam. U IX veku dovršena je na Javi ogromna arhitektonska celina, Borobudur, koji ne predstavlja niti hram, niti stupu, nego veliku kamenu mandalu, na kojoj su, preko reljefa i skulptura, izložena osnovna učenja mahajane i povest o Budi iz mahajanskih tekstova. Uz već pomenute građevine, Borobudur predstavlja jedan od najznačajnijih spomenika budističke arhitekture i jedno od arhitektonskih čuda sveta.

dve pesme

stevan vrebalo

NISAM MOGAO

Pitala je koliko imam godina
Gledala me u oči
Nisam mogao ništa da odgovorim
Otežala mi ramena
Usta mi se osušila
Stajao sam pred njom
Nisam mogao da odgovorim.

SEĆANJE NA N. M.

Moj drug je imao dobro široko lice
Krupne crne oči
Družili smo se i zimi i leti
Sećam ga se najviše iz letnjih dana.

I zimskih noći somborskih
Vukao je noge,
Gazio nekako »unutra«
Pete na cipelama
Imao je izlizane
Kiselo se sećam da sam ga pobeđivao nepotrebno.

Pričao mi je ljubavni doživljaj sa nekom Melisom
Tu me je pobedio
(Ja nisam mogao da se u tom trenutku
prisetim bolje priče)
Često smo se oko nečega svadali
Nema ga više
Kad god se setim tih raspri
Osećam se dužan tome mom drugu
I rastužim se.